

**Vrouwelijke waarden in het sprookje:
van hoer en heks naar... wijze vrouw**

**Artikel in tijdschrift MANTRA
Spiritualiteit, nieuwe wetenschap en zingeving, najaarsnummer 2020.**

Onlangs las ik een prikkelend interview met Dr. Kaouthar Darmoni, directeur van Atria kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis in Amsterdam getiteld 'De laatste stuiptrekkingen van het patriarchaat'.¹ Wat opvalt in het interview is dat er vrijmoedig wordt gesproken over vrouwelijke en mannelijke waarden en vrouwelijkheid en mannelijkheid. Ik lever hierna een bijdrage aan deze discussie vanuit de spirituele vrouwen (en mannen) beweging van de derde golf.

De vrouwen trekken ten strijde. Darmoni stelt dat vrouwen en vrouwelijkheid belangrijker worden. Kijk naar de Women's Marches in de Verenigde Staten, Kijk naar de jonge vrouw in het witte gewaad die begin vorig jaar de massale protesten leidde tegen de Soedanese dictator Omar al-Bashir. Denk aan al die jonge vrouwen in het kabinet dat Finland eind vorig jaar kreeg.

Over vrouwelijke waarden. Darmoni meent dat 'de vrouwelijke waarden' aan status moeten winnen en ook door mannen moeten worden uitgedragen.' Op de vraag van de interviewer wat die waarden dan wel niet zijn antwoordt zij: 'Voor elkaar zorgen, empathie, solidariteit met de zwakkeren, cohesie, balans tussen werk en privé, zodat er ook tijd overblijft voor familie en vrienden. Niet alleen maar carrière, carrière, carrière, macht en geld.'

Veel vrouwen zijn gepatriarchaliseerd. Kaouthar stelt dat vrouwelijke ceo's van grote bedrijven zich te veel aanpassen. Bij de leiderschapstrainingen zij geeft, besteedt zij door middel van de buikdans veel aandacht aan bewegingen van het onderlichaam. Waarom: 'Veel vrouwen zijn de verbinding kwijt tussen hun hersenen en de rest van hun lichaam. Het onderste deel is alleen voor de seks en voor de rest gebruiken ze hun hoofd. Wie als vrouw sterker wil worden, moet boven en beneden verbinden en putten uit wat ons uniek maakt, de scheppende kracht die alle vrouwen hebben, ook die zonder kinderen. Dan ontstaat vrouwelijk leiderschap.'² Even later volgt in het interview de opmerking: 'Een man moet zijn vrouwelijke kant ontwikkelen met behoud van zijn mannelijke identiteit, het moet organisch uit hem voortkomen.' En: 'veel mannen hebben geen gezond idee hebben van vrouwelijkheid. Ze denken dat het betekent: zwak'. Dan volgt de begrijpelijke vraag van de interviewer: 'En hoe ontwikkelt een vrouw vanuit vrouwelijkheid haar mannelijkheid?' Kaouthar geeft het voorbeeld van haar standvastige en moedige grootmoeder. Ik vat het antwoord samen: 'door moed te tonen en te strijden voor gerechtigheid'.

Het slot. Haar grootmoeder had nog meer wijsheden in petto. Haar boodschap aan Kaouthar was: 'De man is niet de vijand, want vrouwen hebben de mannen zelf zo opgevoed'. Daarom eindigt Kaouthar het interview met de volgende slotwoorden. 'De vijand is het systeem waarin mannelijkheid meer status heeft dan vrouwelijkheid. Daarom moet iederéén nu de vrouwelijke waarden omarmen. Als dat gebeurt, zijn mannen niet langer bang voor vrouwen. Dan leren ze zich te verhouden tot de vrouwelijke kracht.'³

De dubbele natuur. Ik wil aan de bovenstaande visie van Kaouthar Darmoni, die ik redelijk optimistisch vind, iets toevoegen vanuit de hoek van de spirituele vrouwen- en mannenbeweging. Namelijk dat vrouwen in een goed geaard lichaam contact hebben met hun ziel. Ze hebben een *dubbele natuur*. Tijdens de menstruatie in de periode van de Donkere Maan richten zij zich, in oude culturen en bij natuervolken, naar binnen en nemen rust; Zo komen zij in contact met hun innerlijk en raken soms in een toestand van verruimd bewustzijn. Na deze periode van rust en inkeer in de donkerte, is er weer energie voor de lichte buitenwereld. Vrouwen hebben evolutionair gezien meer verbindingen tussen de linker- en rechter hersenhelften. Zij zien de eenheid in tegenstellingen. Zij ontwikkelen empathie en manifesteren zich als vrede-stichters.⁴

Het patriarchaat is dichter bij dan wij denken. Om deze waarden verder toe te lichten ga ik hierna in op iets wat ik onlangs heb meegemaakt, iets wat aangeeft dat het patriarchaat nog altijd vol aanwezig is in de moderne kinderkamers en klaslokalen...

Het patriarchaat in het sprookje Op 23 april 2020 ontvang ik de volgende mail van studente Ede: *'De studenten van de verkorte deeltijd opleiding vrijeschool PABO - kleutervariant- in Leiden, zouden u heel graag uitnodigen op maandag 18 of 25 mei voor een les over sprookjes en oerbeelden. Wij hebben in de lessen in ons eerste jaar en ook nu in de lessen kleuterpedagogiek wel veel gesproken over sprookjes en oerbeelden. Maar sommigen van ons vonden daarin in de opleiding het idee over oerbeelden wat eenzijdig. Nu ken ik uw boek Vrouw Holle en de verborgen wijsheid van sprookjes en om die reden leek u mij de juiste persoon om iets meer in breder perspectief iets over oerbeelden te vertellen. Ook vanuit een ander gender perspectief misschien?'*

Na mijn toezegging voor 25 mei bereidt initiatiefneemster Ede het college inhoudelijk en technisch met mij voor; zij bezorgt mij diverse vragen van de groep. Het is een lijst geworden van drie A4 pagina's. Op maandagmiddag 25 mei zit ik zit klaar achter mijn PC en log voor mijn allereerste digitale college in op TEAMS. Dat doen zo'n dertig studenten van de Vrijeschool Pabo in Leiden ook. Op verzoek wordt de groep uitgebreid met studenten in opleiding voor de kinderen van de onderbouw van zes tot dertien jaar. Ik heb de lijst met vragen voor mij liggen.

De Facebook van de Vrije School. De studente uit Ede is eerder een recensie van mijn boek *Weg met de boze heks en de slechte stiefmoeder* (2019) tegen gekomen in het tijdschrift *'MOTIEF Antroposofie in Nederland'* in juli 2019.⁵ Die recensie is geschreven door Marika Ortman, oprichter van de facebookgroep Vrijeschool. Al in 2017 zocht Marika contact met mij en recenseerde drie van mijn boeken die over sprookjes gaan.⁶ Marika had en heeft grote moeite met de klassieke opvatting binnen het Vrijeschool-onderwijs over sprookjes. In deze visie is de laatste versie van de sprookjes van Grimm uit 1857 heilig. Er mag bij het voorlezen geen letter of jota aan veranderd worden. Dit terwijl juist deze versie de meest patriarchale is. Vergelijk je die met eerder geschreven versies van de Grimm-sprookjes dan blijkt dat het vrouwbeeld juist in deze laatste versie het meest negatief is: erfprinsessen vallen in een honderdjarige slaap en moeten wakker gekust door een plotselinge prins op het witte paard; moeders veranderen in boze stiefmoeders die vervolgens ook nog tot boze

heks degenereren. Heksen worden voorgespiegeld als kannibales die kinderen vetmesten en op willen eten. Het inwijdingskarakter wordt zo ontkracht.⁷

De inleiding. Ik houd een inleidend praatje en vertel over de breedte van mijn werk; hoe ik onder de patriarchale laag die van de matriarchale of moederlandse laag aan wil boren waarin vrede is en gelijkwaardigheid Dat ik overzichtsboeken heb geschreven over het moederland...Dat ik mij onder andere heb bezig gehouden met de *hertaling* van sprookjes, het onderwerp van dit gastcollege: sprookjes in relatie tot oerbeelden en vrouwelijke waarden... daartoe gebruik ik de methode van de tekstarcheologie.

Wat is tekstarcheologie? Het is een vraag van Lotte, bovenaan mijn lijst. Ik antwoord: tekstarcheologie is een wetenschappelijke methode om in de heilige tekst of het sprookje diverse lagen te onderkennen; je begint met de laatste of jongste versie of laag en werkt dan terug naar de onderste en diepste om vervolgens uit te komen bij de orale traditie. De Grimm-sprookjes kennen diverse versies; zij zijn gebaseerd op een oerversie uit 1810, die van 1812, 1815, 1819, 1837 en 1857.⁸ Naarmate hun sprookjes succes krijgen, veranderen de Grimms het positieve vrouwbeeld in iets negatiefs, culminerend in de meest patriarchale versie van 1857. Hetzelfde gebeurt in het Russische sprookje van de wijze vrouw Baba Yaga.⁹ Andreas Johns onderzoekt in 2004 meer dan 400 varianten en ontdekt dat naarmate de cultuur patriarchaliseert het heksachtig karakter van Baba Yaga sterk toeneemt, met name in de latere versies van het oudere sprookjes. Uiteindelijk komt haar positieve aspect als wijze vrouw nog slechts in *een derde* van de teksten naar voren. Hetzelfde gebeurt in sprookjes en mythen, wereldwijd, ook bijvoorbeeld in India.¹⁰

Een vervormd oerbeeld. Onze heilige teksten over de hele wereld staan vol van met heksen, hoeren, femmes fatales en boze tovenaressen. Oorspronkelijk was het oerbeeld dat van een goede moeder. Maar dit oerbeeld is met name in de laatste twee duizend jaar vervormd en negatief gemaakt, ook in sprookjes. Het gaat om een vervorming van het archetype van de wijze vrouw, de moeder en grootmoeder. Het mannelijke vervult de rol van hoog, heilig en heldhaftig. Het vrouwelijke wordt vaak gezien als laag bij de grond, dom, naïef en slecht. Het eenzijdige 19e eeuwse patriarchale beeld werkt nog altijd door in de geschreven versies mythen en sprookjes én in bijvoorbeeld opera's.

Over inwijding. Ik kijk op mijn papier en vind een tweede vraag van Lotte. Ik lees de vraag hardop voor: *'hoe kun je sprookjes zo vertellen dat iets van de oude wijsheid voor hen beleefbaar wordt in plaats dat we ze volstoppen met de oppervlakkige, negatieve karikaturen van vrouwen (en mannen)'*. Ik zeg: nu gaan wij over op het thema inwijding. Ik maak deel uit van de spirituele vrouwen- en mannenbeweging; daarnaast ben ik een wetenschapper met een interdisciplinaire benadering. Vanuit de invalshoeken van de evolutionaire psychologie en esoterie schroom ik er niet voor om in mijn boeken begrippen te introduceren als geest, ziel en lichaam. Je kunt in het pad van een mens die incarneert op aarde, een drievoudige structuur zien. Diezelfde structuur zie je in het sprookje. Er zijn drie stappen.¹¹

De drie fasen:

*Stap een is die van *Onbewust Volmaakt*. De ziel van het mens bevindt zich in een paradijselijke omgeving van licht en vreugde. Er is een oerverbondenheid met de bron, te

vergelijken met die van de druppel in een oceaan van licht en liefde, die niet bewust beseft een individuele druppel te zijn.

*Stap twee is die van *Bewust Onvolmaakt*. Op aarde ervaart de ziel een afgescheidenheid van die eerste fase van oceanisch geluk en eenzijn. Het levenspad begint en er volgen tal van inwijdingen.

* Stap drie is die van *Bewust Volmaakt*. In het Holle-sprookje staat het Meisje Goudmarie open voor de lessen van de Wijze Vrouw Holle; zij wil leren en helpen. Zij bewijst een goed hart te hebben voor dieren, planten en ouderen. Haar hart blijkt van goud. En dan volgt de beloning. Zij mag terug naar huis. Zij krijgt van de oude Holle haar spinspoel terug, die in de put is gevallen. En onder de poort kleurt haar aura zich goud. Symbolisch gezien maakt zij hier de derde stap. Dat is het basisstramen van Oude Wijsheid dat aan de kinderen kan worden overgedragen. Ik koppel terug naar Lotte: 'heb ik je vraag goed beantwoord, Lotte?' Ja, Lotte reageert bevestigend.

Verhaalelementen zijn uit het inwijdingsverband gerukt. Ik ga verder... In feite moet je in het Holle sprookje eerst Pekmarie opvoeren en dan pas Goudmarie. Pekmarie is er nog niet aan toe de lessen te leren; de tijd is nog niet rijp. Door teleurstellingen wijs geworden slaagt Goudmarie daarna wel voor de inwijdingsmomenten. Vaak zijn de twee of de drie meisjes die in een sprookje naar voren komen, twee of drie aspecten van één en dezelfde patroon. Het gaat erom dat de levenslessen met vallen en opstaan geleerd worden. Falen en vallen is niet erg. Je leert ervan. Maar je moet wel weer opstaan en in vertrouwen verder gaan. Dat moet een thema zijn dat benadrukt wordt in de 21e eeuwse versie van geupdate sprookjes.

De zwarte, witte en rode fase. Besef dat de ouden cyclisch denken. In de herfst en winter sterft het zonlicht weg en staat de zon lager. Maar in de lente komt het licht terug; de zon gaat dan weer volop schijnen. Vandaar dat er een onlosmakelijk verband bestaat tussen de zwarte Holle, de Grootmoeder in herfst en winter en de witte lente Holle, het jeugdige Meisje. In een Heilig Huwelijk bezwangert zij zich en ontwikkelt zich tot de rode Holle, de vruchtbare Moeder.

In feite doorloopt het goddelijk vrouwelijke ook de witte, rode en zwarte cyclus. God de Moeder wordt ook wel Wijsheid genoemd. Op aarde ontwikkelt zij zich van Meisje via Bruid en Moeder tot de wijze Grootmoeder. De eerste fase is die van jonge vrouw, de witte fase, ook wel de Maagd genoemd; de tweede fase is van de Bruid, de zwangere en Moeder, de rode fase. De derde fase is die van Grootmoeder of Wijze Vrouwe; dit aspect van het goddelijk vrouwelijke staat voor transcendentale wijsheid en geheime kennis. Het staat voor de wijze ingewijde. Het mooie is dat in een nieuwe cyclus de Oude Wijze dan weer incarneert als de jonge zuivere Maagd. Zij ontwikkelt zich vervolgens tot moeder en grootmoeder. Om in klein- en achterkleinkinderen opnieuw in het vlees te komen. Zo komt uit de zwarte doodsfase opnieuw de witte fase met licht en nieuw leven voort.

De omslag. Deze volksgewoonten leven voort totdat de mensen van het platteland in de grote steden gaan wonen; dat is in West-Europa rond 1850. Zij raken ontworteld en verliezen het contact met de aarde. Met het verliezen van de plek waar hun grootfamilie generaties lang verbleef, verliezen ze ook het weten omtrent voorouderzielen die in het landschap van de clan leven en opnieuw in de grootfamilie incarneren.¹² De mensen geloven nu niet meer in ziel en geest. Het rationele bewustzijn gaat domineren over het archaïsche; in dat oude magische weten had men nog gevoel voor wat men in sprookjestaal *'de andere*

wereld' noemt'.¹³ Het omslagpunt waarop het eenzijdig en rationeel-mannelijke in de geschiedenis gaat domineren, ligt in de vroege Bronstijd, rond 3000 v. Chr. De winst is dat het individuele bewustzijn groeit, maar dit gaat ten koste van de oude gemeenschapszin en de verbinding met 'de andere wereld'. En juist die verbinding was al vele millennia lang de specialiteit van het vrouwelijke.

Over oerbeelden. Ik maak de volgende stap en kom tot de kern. 'Om jullie het essentieel-mannelijke en essentieel-vrouwelijke duidelijk te maken, gebruik ik het beeld van de mannelijke en vrouwelijke geslachtsorganen. Ieder kent het beeld van de fallus. Symbolisch gezien gaat het langwerpige mannelijke uit en naar buiten. Het is extravert en naar buiten gericht. Voor het vrouwelijke is daar het beeld van de ronde baarmoeder. Het is als een vat met leegte en rust dat gevuld gaat worden met zaad, met het licht van de indalende ziel of iets anders dat gebaard wil worden. Dat vat wil dat licht omvatten. De lege holte is bereid zich daarmee te vullen en dit in deze wereld te baren. Vergelijk het symbool met een soort kelk of graal. Wat maken deze beelden ons duidelijk? Dat alles een samenspel is. Dat als het mannelijke uitgaat, het vrouwelijke ontvangt. Het vrouwelijke zorgt voor rust en stilte, voor het donkere waarin het zaad kan ontkiemen. Wat betekent dit nu praktisch gezien in de vrouw-man-verhouding?

Het essentieel-vrouwelijke is naar binnen gericht. Het neemt afstand tot de buitenwereld om helder te krijgen wat voor effect het gebeuren in de buitenwereld in de binnenwereld heeft, wat het met iemand doet. Wat het doet met je gevoel, met je weten. Het weten zit binnenin. Het mannelijke in een mensenziel is dus extravert en op de buitenwereld gericht. Het vrouwelijke in een mensenziel houdt afstand van de buitenwereld en kijkt naar wat voor effect de buitenwereld op de binnenwereld heeft, kijkt naar oorzaak en gevolg, observeert, neemt waar, onderscheidt. Ziet wat er op innerlijk niveau met mensen gebeurt. Ziet het licht in de mens, de ziel van de mens. Neemt de tijd, rust en wacht af tot de tijd rijp is. Het remt het mannelijke soms af en leidt en begeleidt het. Door in de ruststand te zijn, is er een verticale verbinding zowel met Moeder Aarde als met de Vader in Hemel. Tegelijk is er een vermogen zich empathisch met de ander te verbinden, zich in de innerlijke gevoelswereld van de ander te verplaatsen. Dat vormt het bindmiddel in de gemeenschappen der ouden.

Het beeld van de Wijze Vrouw. Dit beeld is zeer oud. De wijze vrouw kan in oude tijden door de sluier van de stoffelijke wereld de wereld van de energie zien bij bomen, planten en stenen (het levenslichaam). Daarnaast kan ze reizen in de wereld van de ziel, de astrale wereld (de gevoelswereld). Ze is helderziend, helderhorend en heldervoelend en haalt haar informatie uit andere dimensies of werelden. Haar gedachten hebben krachten. Zij is als loodsvijze van de walvis. Zij gidst de mensen, zij weet veel van kruiden en natuurgeneeswijzen af. Zij heelt en geneest, het lichaam én de ziel. Zij houdt de gemeenschap bijeen en zorgt dat ieder in die gemeenschap een rol vervult die past bij de ingeboren kwaliteiten.

Het orakel. Men raadpleegt haar als orakel. Aanvankelijk ziet men iedere vrouw als uitdrukking van dit goddelijk vrouwelijke principe, dat in een verticale verbinding staat tussen Aarde en Hemel. Vrouwen hebben in oude tijden een belangrijke functie als orakel en sjamane want zij zijn door de ontwikkeling van hun binnenwereld, hun innerlijke

technologie, als geen ander in staat contact te houden met de verborgen en energetische werelden in de aarde en in de onzichtbare energetisch-geestelijke gebieden daarboven.

Baren van voorouders. Daarnaast worden de vrouwen in oude tijden zeer gerespecteerd omdat zij door de vele millennia heen in staat zijn in andere dimensies, tijdens een sjamanistische reis of een droom, voorouderzielen aan te trekken. Zij baren de kinderen en in die kinderen zorgen zij voor de wedergeboorte van voorouders. Zij hebben de sleutels van geboorte en wedergeboorte in handen.

Magische plaatsen. Zij baden in een bron, zij slapen bij het graf van een voorouder of omhelzen de wortels van de boom, de Holle-boom, waarin zij voorouderzielen aanwezig weten. Er is sprake van een 'dubbele conceptie'. Na de geestelijke conceptie, volgt dan de biologische conceptie en vervolgens wordt de overleden voorouder met al zijn/haar kennis opnieuw in de clan geboren. Vandaar de grote liefde en het grote respect van de ouden voor het jonge kind, vandaar het grote respect voor de oudere. Dat wat in het westen naar mijn idee in de wetenschappelijke literatuur onjuist als 'voorouderverering' wordt aangeduid, is niets anders is dan een *wereldwijd verspreid* en *levend* contact met voorouderzielen in de andere wereld, een contact dat door vrouwen onderhouden wordt.¹⁴

De afronding. Het is even voor drieën, tijd om af te ronden. In koor klinken de woorden '*dank en bedankt*'. Later lees ik op Teams de schriftelijke reacties van de groep. Jodi mailt: '*Oh wat is dit heerlijk! Verfrissend, veel meer echt geestelijke kijk op de bekende sprookjes*', zij stuurt een smile bij de tekst. Woorden vallen als '*Ik zoek dit echt*'. De studenten komen nog tijdens de les in actie: Inge stelt voor: '*Okay, wie doet er mee met sprookjes hertalen? Groepje maken?*' Britta valt haar bij: '*als iedereen er eentje doet heb je 40 nieuw vertaalde sprookjes*'. Een student zonder naam met alleen een Teams nummer 983367 valt haar bij: '*ja leuk een nieuw oud sprookjesboek met misschien de tip dat iedereen die wil werken met sprookjes geen angst heeft er mee te gaan stoeien*'... Zal dit college de kleine steen van verandering worden in de vijver van de sprookjesvertellers? We wachten met spanning af...

De laatste stuiptrekkingen van het patriarchaat? Om naar het begin van dit artikel terug te keren: het patriarchaat is dieper verankerd in onze cultuur dan je op het eerste gezicht zou denken. De interviewster van Kaouthar Darmoni werpt allerlei voorbeelden op waarin de Darmoni's stelling dat het patriarchaat ten einde loopt, ontkracht wordt. Maar iedere keer antwoordt Darmoni met het optimistische spreekwoord: 'De laatste loodjes wegen het zwaarst'. Dit ontlokte mijn vriendin Lydia de volgende opmerking: 'Ik weet niet of dit de laatste loodjes zijn! Patriarchaat is net als Corona. Als je denkt dat je het overwonnen hebt dan laait het weer op!'

Annine van der Meer, 3 juni 2020.

¹ De Volkskrant 1 mei 2020, artikel van Greta Riemersma, zie link https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=https%3A%2F%2Fwww.volkskrant.nl%2Fmensen%2Fde-laatste-stuip trekkingen-van-het-patriarchaat-de-laatste-loodjes-wegen-het-zwaarst%7Eb000270c%2F%3Futm_campaign%3Dshared_earned%26utm_medium%3Dsocial%26utm_source%3Demail; zie over het patriarchaat mijn website www.anninevandermeer.nl onder button 'vaderland' en 'mensenland' en onder de button 'artikelen' een artikel uit 2016 'Is het patriarchaat zo oud als de mensheid?'

² Zie over het bijeenbrengen van buik, hart en hoofd mijn boek *Empower jezelf met Venuskracht, De dertien Lichaamshoudingen uit de Venuskunst*, Den Haag 2019 met mijn website de verslagen van twee workshops 'Blij in mijn lijf' uit 2018 en 2019.

³ Zie mijn artikel over vrouwelijk en mannelijk 'Op weg naar een nieuwe balans tussen vrouwelijke en mannelijke energie' van 3 juli 2018 op www.anninevandermeer.nl artikelen 2018.

⁴ Zie mijn boeken *Vrouw Holle en de verborgen wijsheid in sprookjes, Nu naar een vrouwelijke wereldvisie*, Den Haag, 2017, 547 en *De Zwarte Madonna van Oer- tot Eindtijd. De Moeder van Donker en Licht en haar dochter Maria Magdalena*, Den Haag, 2015, 28-29; zie ook 'Wereldvrede en de rol van de vrouw'. Uitgewerkte Rede in de DOMkerk te Utrecht uitgesproken op woensdag 20 september 2017 in het kader van de Vredesweek 2017 op www.anninevandermeer.nl.

⁵ <https://www.motief.online/verborgen/boeken-boze-heks-motief-234-juli-augustus-2019/>.

⁶ Zie voor deze recensies van Marika Ortmans www.pansophia-press.nl onder recensies de recensie van **Vrouw Holle en de verborgen wijsheid in sprookjes. Nu naar een vrouwelijke wereldvisie* (2017); **Vrouw Holle en het Gouden Hart. Het sprookje van Vrouw Holle voor mensen van nu* (2018); **Weg met de boze heks en de slechte stiefmoeder. Vertellingen van het gouden hart. Grimmsprookjes voor mensen van nu* (2019).

⁷ Zie de boekpresentatie van dit boek op 14 februari 2019 onder www.anninevandermeer.nl artikelen 2019; zie over het bezoek aan diverse Grimm-musea in Duitsland 'Hommage aan de gebroeders Grimm', een verslag van 18 en 19 mei 2019 op mijn website.

⁸ Annine van der Meer, *Vrouw Holle en de verborgen wijsheid in sprookjes*, h 2 'Vrouw Holle, de redactie', 65-79.

⁹ Ibid., h 3 par 2 'Baba Yaga en Holle', 84-86 n 16 met verw. naar het werk van Andreas Johns, *Baba Yaga. The Ambiguous Mother and Witch of the Russian Folktale*, New York, 2004, 2010, 5, 40.

¹⁰ Zie de lezing 'Indiase mythen in vrouwelijk perspectief' voor de Saswitha opleiding voor Yoga en Wijsbegeerte; audio-opname aan te schaffen bij het instituut of onder <https://www.yoga-saswitha.nl/product/indiase-mythen-vrouwelijk-perspectief/>; zie ook de uiteenzetting over de verschillen tussen de Noord- en Zuid-Indiase versies van het Ramayana bij www.anninevandermeer.nl artikelen 2019 onder Sri Lanka reisverslag met de titel: 'SRI LANKA, PAREL VAN DE INDISCHE OCEAAN. DE TRAAAN VAN INDIA. Op zoek naar de verborgen geschiedenis' Reisverslag van de Sri Lanka-reis van donderdag 29 november tot en met maandag 17 december 2018.

¹¹ Van der Meer, *Vrouw Holle en de verborgen wijsheid in sprookjes*, 629, zie register onder drie met tal van verw.

¹² *Van der Meer, *Vrouw Holle en de verborgen wijsheid in sprookjes*, h 5 'Het toversprookje in universeel perspectief', 155 n 43, 156 over de spirituele ontvangenis;

*Annine van der Meer, *Vrouw Holle en het Gouden Hart*, p. 121 n 157 met verw. naar het onderzoek van Jacques Gélis naar de spirituele ontvangenis of dubbele conceptie.

*Van der Meer, *Weg met de boze heks en de slechte stiefmoeder*, 65 n 38.

¹³ Van der Meer, *Vrouw Holle en de verborgen wijsheid in sprookjes*, archaisch bewustzijn, 45, 184, 263, 530, 538; 'rationeel bewustzijn, 93, 178, 196, 530, 545, 566.

¹⁴ Zie hierover mijn boek *Venus Ontraadseld*, Den Haag, 2020, h 1.